

Med vapenskölden vann han evig ära



När Karl XII:s krigare återvände från Bender nådde vapenskölden sin lysande höjdpunkt. Det krävdes tre man för att bära Axel Sparres vapensköld vid gravsättningen i Linköpings domkyrka 1728, berättar Inga von Corswant-Naumburg.

ETT ANTAL SOLDATER OCH officerare följde Karl XII genom skärmytslingar, slag och strapatser till Turkiet. Några av dem stannade kvar i Bender efter »kalabaliken« för att senare, återigen följa sin kung som ridit iväg mot norr. Flera av dessa belönades efter kungens död för sina insatser. Det blev drottning Ulrika Eleonora som fick se till att på något sätt ersätta de karoliner som trofast följt hennes bror under krigsåren. Då bristen på pengar var stor till direkta utlägg för löner, utgjorde ett adelskap respektive upphöjande i friherrligt eller grevligt stånd en mindre kostsam belöning som regenten kunde dela ut till de karolinska krigarna.

Som tecken på sitt adelskap erhöll mottagaren ett sköldebrev med en vapenbild vars fält ofta visade motiv med anknytning till strider mot turkar. Vapnet fick användas vid olika tillfällen och på väggarna i Linköpings

domkyrka hänger ett antal vapensköldar – huvudbaner inklusive anvapen – vilka utförts till begravningen av några av Karl XII:s karoliner.

Inte bara här i Sverige utan också i ett stort antal kyrkor i Finland och baltstaterna finns liknande stora praktfulla vapensköldar. Det är sköldar som arbetats i trä med reliefsniderier och skickligt gjorda akantuslövverk. Många lyser fortfarande i sina ursprungliga färger i blått och rött, guld och silver.

I Sverige förekommer huvudbaner och anvapen rikligast i målar- och götalandskapens kyrkor. Totalt återstår här cirka tvåtusen huvudbaner medan Finland har omkring femhundra stycken. På andra sidan Östersjön är intresset stort för ländernas tidigare historia speciellt vad gäller föremål med tydlig personanknytning. Någon inventering av just huvudbaner har emellertid inte genomförts. De flesta huvudbaner återfinns i Estlands och Lettlands större städer medan inventarierna i landsbygdens kyrkor ofta har skattat åt förgängelsen.

Huvudbaner av den typ som placerats i kyrkor kring Östersjön finns inte i övriga delar av den europeiska kontinenten.

ÄTTEN. Det var i en annan tid än vår med andra nätverk, andra uppfattningar och andra symbolvärden, som huvudbaner och anvapen utgjorde ett vanligt inslag i ceremonierna kring begravningsakten och jordfästningen. Viktigast för människor var den egna ätten och vilka som kunde räknas in i släktleden på fäderne- och mödernesidan. Det står även i landskapslagarnas ärvdabalk att arvlätare skulle räknas i ett antal släktled bakåt. Allt för att mark och jord skulle kunna bevaras inom ätten. Därför var det av vikt att hålla reda på vem som var gift med vem och vilken som till exempel var ens farmors morfar. Att kunna visa på sina anor av välkända förfäder gav också en stabil grund att växa på enligt stormaktstidens sätt att se. Familjer gjorde detta genom att visa upp ett antal anvapen, vilka parallellt med huvudbaneret medfördes i begravningståget och vid begravningsakten. Det var en självklarhet bland stormaktstidens människor att kunna visa på och känna till sin släkt i rakt nedstigande led

Under sen medeltid och vår svenska stormaktstid tillverkades huvudbaner för att brukas vid ett dödsfall inom ätten. Men det var enbart männen och sönerna som förärades ett sådant snidat huvudbaner. Kvinnorna fick nöja sig med att ättevapnet målades på huvudändan av kistan. Kistan dekorerades även med hennes anvapen, vilka tecknades och målades i samma utförande som männens snidade anvapen.

De äldsta kvarvarande sköldarna som sannolikt fungerat som huvudbaner är från sen medeltid. Vapensköldarnas korrekta beteckning är

huvudbaner och det var så sköldarna omnämndes då de fördes med i processionen vid begravningsceremonien. Genom att skölden bars med vid begravningen har den under senaste seklet kommit att kallas begravningsvapen – men i räkenskaper och bevarade avtal mellan sterbhus och bildsnidare användes orden huvudbaner eller huvudvapen när en beställning gjordes.

Helt entydigt är emellertid inte ordet huvudbaner då det även användes för att beskriva en fana med broderad vapensköld. Huvudbaneret utgör i båda fallen en symbol för den avlidne och den ätt han tillhörde.

Det var efter begravningen som den avlidnes sköld med ättens vapenbild placerades i kyrkan, ofta tillsammans med hans svärd, hjälm eller en hel rustning som ett minnesmärke över honom. Under medeltiden var skölden en stridsköld eller en sköld som använts vid torneringar. Ett välbevarat exempel är Nils Erengislason av Hammerstaätten (d. 1440) vars sköld finns i Strängnäs domkyrka. Skölden har den dåtida typiska rektangulära tartschformen och ägarens vapenbild i guld och svart är placerad diagonalt mot en förgylld bakgrund.

Under medeltiden var det den avlidnes egna personliga sköld som placerades i kyrkan, det vill säga den sköld som hade varit i bruk och använts som ett praktiskt skydd. På de tidiga sköldarnas baksida finns fortfarande handtag kvar liksom järnkrampor för fäste av de läderremmar, som användes till att binda fast skölden vid handen.



Nils Erengislasons (1440) vapensköld i Strängnäs domkyrka. Foto: N. Naumburg.

SKÖLDEBREVSTEXT. Sköldebrevet, som skrevs på pergament, innehåller förutom en färglagd bild av vapnet och en beskrivning av de olika motiven i skölden, även de tillfällen när sköldemärket kunde komma till användning. I Johan Björnson Printz' sköldebrev från 1643 nämns att vapnet som han erhåller i och med nobiliseringen får användas både i fält och tornerande, ringrännande och spel, avmålning och som insegel (sigill). Fyra år senare, 1647, när sköldebrevet för den Dreffensköldska ätten utfärdas har texten utökats med ett tillägg. Nu får sköldemotivet användas vid »Ringrännande, afmålningar, Begravingar«. Även i det sköldebrev, som drottning Kristina utfärdade för Johan Leijoncrona 1653, nämns begravningar som ett tillfälle då vapnet kan visas.

Sköldebrevets vapenmotiv får således användas som ett igenkänningstecken på tornerskölden vid tornering. Det får även symbolisera den döde vid begravning. Den avlidnes vapenmotiv framställs då på en målad träskiva eller i snidad relief – huvudbaner – och förs med i begravningståget fastsatt på en lång bärstång. Huvudbaneret bärs framför kistan från bisättningskyrkan till begravningskyrkan. Efter begravningen hängs det upp på väggen, antingen i kyrkan eller i ättens gravkor.

Ett sköldebrev gäller för evärdliga tider och tillägget angående begravningar finns med under ett par decennier från 1600-talets mitt. Under de följande seklerna förekommer formuleringen endast sporadiskt. Samma typ av formulering, med en uppräknig av de olika tillfällena då vapnet kan användas, även begravning, finns med i sköldebrev från samma tid, utfärdade av tyskromerske kejsaren.

LYXEN. Huvudbaneren tillverkades av dåtidens erkända och skickliga bildhuggare. Det var samma bildhuggare som utförde altartavlor och predikstolar till kyrkorna efter beställning av dåtida donatorer, vilka ofta hörde hemma i socknen där ättens säteri var beläget. Gårdens egen snickare anlätades sannolikt inte vid tillverkning av stora huvudbaner för sin avlidne arbetsgivare eller familjens söner. Bildhuggarna som arbetade i trä gick i lära både i Sverige och utomlands och lärotiden var längre för dem än för de gesäller som inriktade sig på att bli stenbildhuggare.

Förutom dessa bildhuggare arbetade även målare och förgyllare med huvudbaneret. Ibland lyser viljan att glänsa över någon annans huvudbaner igenom i kontraktsskrivningen. Ett exempel finner vi i kontraktet angående huvudbaner och anvapen för Gustaf Soop (d. 1679). Bildhuggeriet, målning och förgyllning skulle utföras »...så wähl om inte betre än...« vad som åstadkommits ungefär ett halvt år tidigare för Erich Fleming.

Storleken på huvudbaneren växte till gigantiska former under karolinsk tid. Ett antal av de bevarade sköldarna är mer än 2,5 m höga med all dekor och textkartusch med data om den avlidne. I processionen måste ibland tre män hjälpas åt för att bära och stötta vapenskölden där den bars framför kistan.

KARL XII:S KRIGARE I BENDER. Under Karl XII:s senare regeringstid befann sig både soldater och kanslipersonal till stor del utanför Sveriges gränser. Ett vanligt motiv som förekommer i adlade och upphöjda ätters vapen från 1700-talets första decennier är stjärnan, men också halvmånen eller en turkisk sabel liksom någon enstaka bild på turkiska tält. Det före-

kommer även turkar i helfigur med mantel och sabel eller enbart ett huvud med skäggigt ansikte och en elegant virad turban.

AXEL SPARRE. Axel Axelsson Sparre (1652–1728) föddes i Visby när fadern, friherre Axel Carlsson Sparre, var landshövding på Gotland. Vid sonens dop infann sig som vittnen »tretton förnåma herrar och elva fruntimmer, Visby stads borgmästare och råd samt alla domare på Gotland vilka senare gåvo honom var sin oxer i faddegåva«. Sparre ägnade sig åt den militära banan och blev redan 1672 fänrik vid ett tyskt regemente i Holland där han deltog i beläringar och stormningar.

Efter Karl XI:s död verkade han för att få Karl XII utropad till myndig kung vilket sannolikt bidrog till att Axel Sparre kom att bli en av de officere som stod den unge kungen nära. Det var också Sparre som efter den ryktbara kalabaliken i Bender i februari 1713 fick stanna kvar i drygt ett år för att ha uppsikt över det svenska manskapet innan kungen gav order om återtåg.

När Axel Sparre avlidit på Brokind i Östergötland, våren 1728, hölls begravningsgudstjänsten i Riddarholmskyrkan i Stockholm i november samma år varefter han gravsattes i Linköpings domkyrka. Inför dessa ceremonier hade hustrun, Anna Maria Falkenberg af Bålby, låtit tillverka ett huvudbaner och två anvapensulpturer. Assessorn Carl Ludvig von Schantz, ritare vid antikvitetsarkivet, fick i uppdrag att kontrollera anornas korrekthet enligt nyligen funna räkenskaper på Grönsö. (Uppgiften har vänligen lämnats av fil. dr Åke Nisbeth.) De snidade vapen prydda enheterna placerades efter gravsättningen på väggen vid Burensköldska graven i Linköpings domkyrka. Uppsättningen är till sitt omfång en av de största som finns kvar från den tid då seden var i bruk.

Huvudbaneret visar den grevliga ätten Sparre af Brokinds vapenbild. Vapnet komponerades till Axel Sparre när han upphöjdes i grevligt stånd den 9 januari 1720. Motiven i sköldens olika fält skulle påminna om åren i fält, alltifrån slaget vid Lund 1676 till samvaron med Karl XII i Bender. Läns museet i Linköping har nyligen haft huvudbaneret, som tillverkades



Axel Sparre. (Okänd konstnär)

under sommaren 1728, inne för konservering och jag fick då möjlighet att studera motiven på närmare håll. I första fältet ses ett uppåtriktat krönt svärd korsat av fyra turkiska kroksablar. Kalabaliken i Bender var ett av de tillfällen då Sveriges krona bokstavligen hängde på en svärdsspets. I fält två och fem mot röd bakgrund syns två skäggiga moriska huvuden med slutna ögon och vita turbaner. Mot en grön bakgrund i fält fyra står en turbanförsedd turkisk pascha med pälsbrämad rock. Fältets gröna färg poängterar att denne är en officiell person av högsta rang inom den muslimska världen, där den gröna färgen endast får användas av människor besläktade med Muhammed.

Hjärtvapnet med den gyllene sparren i blått fält vilar på två korsade marskalkstavar vilka syftar på Axel Sparres utnämning till fältmarskalk i januari 1721.

En vidare analys visar på vapnets tre hjälmar med hjälmprydnader. Grevliga ätter har som regel tre hjälmar. Den högra hjälmprydnaden utgörs av en vit häst i full galopp med en turbanförsedd ryttare. Här har vi återigen ett motiv som pekar på strider med turkarna. När det sedan gäller den mittersta hjälmprydnaden väcker den speciellt intresse eftersom motivet är mycket ovanligt. Det är en låg siluett av en stad som placerats på hjälmen.

Staden har vitmenade hus med platta tak och ett par höga torn samt en moské med kupolformat tak. Det är en stad som omges av en krenelerad mur i tegelröd färg. Murens övre del utgörs av en tydlig, påbyggd skyttegång. Till höger avslutas muren med ett kantigt hörntorn vars port vetter ut mot det blågröna vattnet som följer stadsmuren.

Enligt traditionen skall detta vara Bender, staden vid floden Dnjestr där svenskarna befann sig under flera år. Och dit berättelsen vill förlägga slutakten av Karl XII:s tid i Turkiet.

Ytterligare något som pekar på sydligare länder vad gäller Axel Sparres vapen är de två dekorerade kamelerna, vilka står som sköldhållare på var sida om huvudbaneret.

Mer traditionella symboler har placerats på de två anvapenskulpturerna vilkas nedre del utgörs av stora urnor med förgyllda kannelyrer. De åtta anvapnen för respektive förälders sida är placerade i mitten på pyramiden som omges av fanor. Och nedanför anvapnen ses skulpterade kranier och benknotor som för tanken till livets förgänglighet mitt bland triumfens erövrade fanor och pukor, trumpeter och kanoner.

För att förstärka symboliken bör nämnas att eftersom Axel Sparre var den siste av sin ätt krossades en enkel liten vapensköld med hans vapen vid ceremonin i Riddarholmskyrkan den 5 november 1728.



Axel Sparres (1652-1728) huvudbaner och anvapen i Linköpings domkyrka.
Foto: N. Naumburg.



Hjälmprydnad till Axel Sparres huvudbaner i Linköpings domkyrka.
Foto: ÖLM.

Inga von Corswant-Naumburg är chef för Linköpings Slotts- och Domkyrkomuseum och har tidigare varit verksam på Riddarhuset. Hennes avhandling heter *Huvudbaner och anvapen under svensk stormaktstid* (Visby, 1999).